

Als de bliksem

900 jaar norbertijnen en norbertinessen

Janick Appelmans
Herman Janssens
Stefan Van Lani
(red.)

Als de bliksem
900 jaar norbertijnen
en norbertinessen

Janick Appelmans, Herman Janssens
en Stefan Van Lani (red.)

© Uitgeverij Averbode | Erasme nv, 2021
Abdijstraat 1, 3271 Averbode
www.averbodeinspirert.be

Voor Nederland:

Berne Media | uitgeverij Abdij van Berne, 2021
www.bernedia.com

Concept en vormgeving: Studio Zwam

Eindredactie: Janick Appelmans

Coverbeeld: De bekering van Norbert in het
stucwerkplafond van de bibliotheek van de
abdij van Park door meester-kalksnijder Jan
Christiaan Hansche (1672) - foto Jef Schoors

ISBN (België) 978-2-8081-2988-6
D/2021/11.123/213
ISBN (Nederland) 978-90-8972-426-7
RE7152/042021
NUR 680,740
320 p.; 21 x 26 cm

*Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm, elektronisch, digitaal of op
welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.*

PARCUM

Inhoud

Jos Wouters De premonstratenzer orde aan de vooravond van haar 900-jarig jubileum	6
Bernard Ardura en Herman Janssens In het spoor van Norbert van Genep Christus navolgen. Een levensideaal in dienst van God en van de Kerk	10
Herman Janssens <i>Als de Bliksem</i> . Norberts biografie met glasramen	14
Aletta Rambaut Indrukwekkende reeks glasramen van Jan de Caumont voor de pandgang van de Parkabdij	27
Filip Noël Een van hart en een van ziel. Het ideaal van de <i>vita apostolica</i> in de premonstratenzer spiritualiteit	29
Herman Janssens Een masterplan van Hugo van Fosses?	38
Jos Wouters Filip van Harvengt, tweede abt van Bonne-Espérance	41
Marc Van Vaeck en Stefan Van Lani <i>Vrije conste dewelcke nyet gemeyns en heeft met eenige andere ambachten</i> . Jan Christiaan Hansche in de Parkabdij	44
Janick Appelmans Een Europees netwerk met middeleeuwse roots	49
Jan Sanders De eerste zusters van Berne	58
Janick Appelmans en Brigitte Meijns Het graafschap Vlaanderen, exemplarisch voor de premonstratenzer kloosterstichtingen in de middeleeuwen?	60
J.A. (Hans) Mol De expansie en aanwezigheid van de premonstratenzers in de Friese landen tot 1600	64
Trees Sponselee-de Meester Het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal in de Staatse periode (1625-1795). Een religieuze vrouwengemeenschap in benarde tijden	68
Stefan Van Lani <i>Met eydel handen aanveert men geene winninghe</i> . Landbouw, economie en landschap	71
Marc Carnier Het kaartboek van de abdij van Averbode. Beheer en prestige	79
Georges Vande Winkel Het kaartboek van de Ninoofse abdij (1641-1654) door landmeter Philips de Dijn	83
Stefan Van Lani De woonst van de premonstratenzer pastoor, uitvalsbasis voor de nabije parochiezorg	85

Herman Janssens	Overzicht van parochies van de norbertijnen in België en Nederland	92
Joss Hopstaken	Tongerlose pastorieën op de grens tussen noord en zuid	97
Eddy Put en Jozef Van Osta	Buitenheren in de parochiezielzorg. Witte versus zwarte pastoors	100
Luc Vienne	Norbertijnen in deze tijd	105
Benjamin Nkembo Kuape	Religieus leven en studies in een ver land. Een getuigenis	107
Maria Magdalena van Bussel	Een dag uit het leven van een norbertines	109
Dirk Van de Perre	De herdenking van de doden van de twaalfde tot de achttiende eeuw	112
Janick Appelmans	Bedevaarten, processies en relieken. Heiligenverering bij premonstratenzers en premonstratenzerinnen	115
Charles Caspers	Bronnen van inspiratie	121
Janick Appelmans en Ulrich G. Leinsle	Wetenschap en onderwijs	124
Arnoud-Jan Bijsterveld	Geleerde norbertijnen	130
Dick E.H. de Boer	<i>Super omnes clericos Frisie sui temporis peritus.</i> Een geleerde norbertijn op reis door middeleeuws Europa	133
Janick Appelmans	Cultuur en mecenaat	135
Aleuna Macarenko	<i>Ego fr(ater) heinric(us) eccl(esi)e in bona spe [...] hec uolumnia manu (et) calamo scripsi.</i> De Bijbel van Bonne-Espérance uit 1135	139
Aleuna Macarenko	<i>Scriptus est liber iste in honore Sanctae Mariae in Parcho.</i> De Parkbijbel uit 1148	142
Dirk Van de Perre	De architectuur van de premonstratenzers	144
Marc Fierens	De viering van de liturgie in de premonstratenzer abdijen en priorijen	152
Céline Drèze	Zingende zusters. De liturgische gezangen van de norbertinessen	157
Lieve Watteeuw	Het Missaal van de Sint-Michielsabdij van Antwerpen of het Missaal van Berchem (ca. 1140-1150)	160

Karl Kügle Het Missaal van Park (Oxford, Wadham College, Ms. A.14.12). Een liturgisch boek in opdracht van Ambroos van Engelen, abt van Park	163
Nicholas Bleisch en Henry Drummond Op zoek naar de verborgen schat in het Antifonarium Tsgrooten	165
Inga Behrendt Kennismaking met het geestelijk leven van de norbertinessen van het klooster Gempe in de achttiende eeuw vanuit de bewaarde koorboeken	169
Jozef Van Osta Orgelbouwkunst als <i>splendor cultus</i>	174
Luc Rombouts De norbertijnse beiaardcultuur	179
Stefan Van Lani en Herman Janssens Afschaffing op het einde van achttiende eeuw en wedergeboorte na 1830	182
Dominique-Marie Dauzet Franse norbertijnen en norbertinessen in ballingschap in België, begin twintigste eeuw	189
Jan Sanders, Carine Dujardin, Dries Vanysacker en Herman Janssens Missies vanuit de abdijen in Nederland en België	192
Uma Wijnants Kerk in Nood als hedendaags pastoraal charisma	198
Denis Hendrickx Verbondenheid met de norbertijnengemeenschappen	200
Johan Goossens Liefdadigheid in overvloed. Leven en werken van norbertijnen en norbertinessen vandaag	204
Maria Magdalena van Bussel Het wijndomein van Sint-Catharinadal	206
Liesbet Kusters PARCUM. Zorg voor religieus erfgoed	209
Mohamed Ridouani De nieuwe toekomst van de Erfgoedsite Abdij van Park. Een uniek samenwerkingsproject	211
Erik De Sutter Norbertijnen en de toekomst	213
Catalogus	215
Biografie van de auteurs	289
Bibliografie	293
Bruikleengevers	317
Fotoverantwoording	318

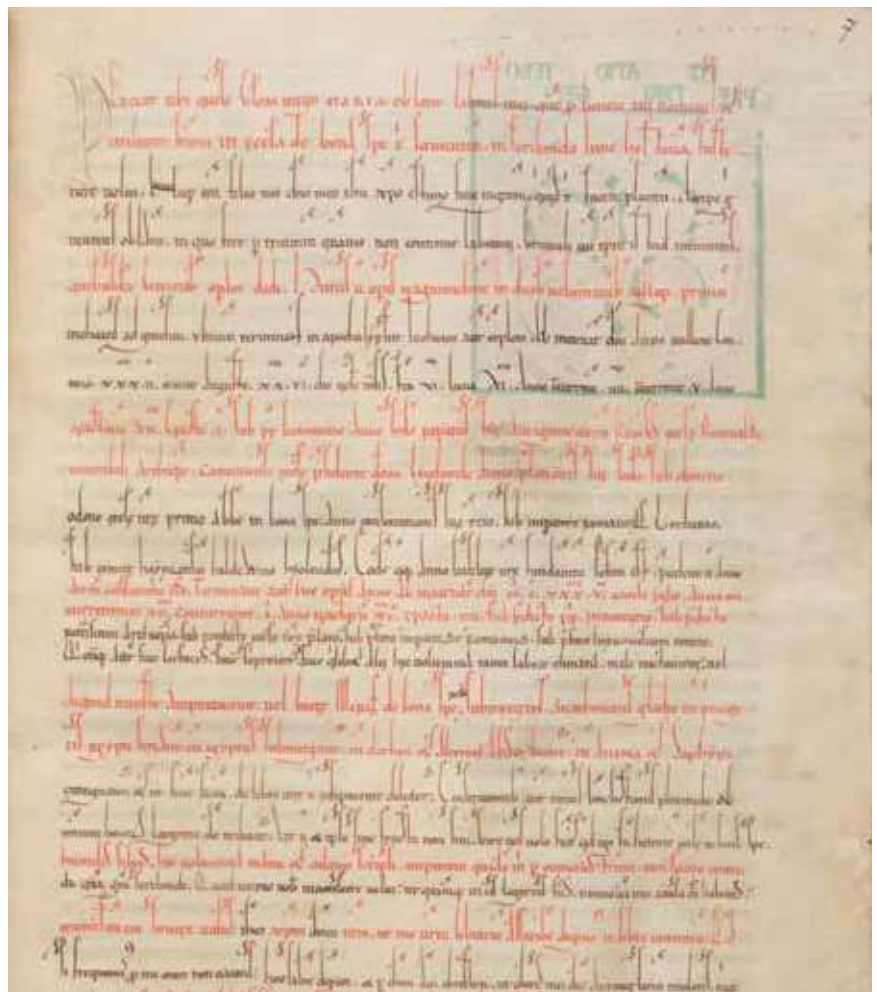
*Ego fr(ater) heinric(us) eccl(esi)e
in bona spe [...] hec uolumnia
manu (et) calamo scripsi*

De Bijbel van Bonne-Espérance uit 1135

Aleuna Macarenko

In 1125 schonk Raynard van Croix-lez-Rouvery, een Henegouwse edelman, verschillende bunders land om een abdij te stichten. Een handvol kanunniken, onder leiding van prior Odo, kreeg de opdracht om een nieuwe gemeenschap op te richten op deze gronden. Hun vestiging had heel wat voeten in de aarde: tussen 1126 en 1130 zocht de gemeenschap een geschikt oord voor het kloosterleven, daarbij twee of drie inplantingen verlatend. Pas in 1131 vestigden Odo en zijn geloofsbroeders zich definitief te Vellelille-les-Brayeux. Na ettelijke verhuisoperaties in vier jaar tijd wijdden de kanunniken hun nieuw gestichte abdij behoedzaam aan Onze-Lieve-Vrouw van Goede Hoop – “Bonne-Espérance” in het Frans.

De intussen tot abt verkozen Odo gaf in 1132 de opdracht tot de transcriptie van wat doorgaat als het eerste Bijbelhandschrift gekopieerd voor of in een premonstratenzer klooster: de Bijbel van Bonne-Espérance, die nu bewaard wordt in de Koninklijke Bibliotheek van België (KBR) onder

♦ Het colofon van broeder Hendrik (vol. 1, f. 7r)

signatuurnummer ms. II 2524.

Net als de Parkbijbel, die in de volgende bijdrage aan bod komt, is de Bijbel van Bonne-Espérance een reuzegrote codex die waarschijnlijk veeleer als een studieboek dan als een liturgisch boek dienstig was.

De grillen van de geschiedenis lieten hun sporen na op dit negenhonderd jaar oude manuscript. Tussen 1713 en 1718 werd de abdijsbibliotheek van Bonne-Espérance grondig heringericht. Bij die gelegenheid werden handschriften en drukken op uniforme wijze in kalfsleideren banden ingebonden. Door een onzorgvuldige uitvoering gingen een aantal katernen van het Bijbelhandschrift verloren, terwijl de overblijvende katernen blijkbaar door elkaar gehaald werden voor het inbinden. Hierdoor ontbreken verschillende oudtestamentische boeken, zoals Spreuken, Prediker, Hooglied, Wijsheid van Salomo en Wijsheid van Jezus Sirach, net als het gehele Nieuwe Testament.

De Bijbel van Bonne-Espérance valt op door zijn lange opdrachtnotitie van zeventenwintig regels, geschreven in een Karolingische minuskel bij de aanvang van het eerste boek (deel I, f. 7r). Zulke colofons kwamen veelvuldig voor in de twaalfde en dertiende eeuw; geen ander, echter, is zo uitgebreid en informatief of bezorgt een zo brede inblik in de persoonlijkheid van de kopiïst. De scribent stelt zich voor als broeder Heinricus van Bonne-Espérance en verkondigt trots dat hij beide delen van deze Bijbel overgeschreven heeft “met zijn eigen hand en met [behulp van enkel] een rietpen” (“hec uolumnia manu (et) calamo scripsi”). Aldus zwoegde hij “ter ere van de Maagd en tot nut van zijn broeders verbonden aan de kerk van Bonne-Espérance” (“p(ro) honore tui nominis. (et) utilitate fr(atr)um in eccl(esi)a de bona spe”). Drie jaar was hij in de weer met de transcriptie, van vrijdag 26 augustus 1132 tot juli 1135 (“Inchoavi aut(em) co(m)pleto ab incarnat(ione) d(omi)ni anno milleno centeno. xxxmo. iio. mense augusto. xxma. via. die ei(us)de(m) mensis [...] Terminavi aut(em) hoc opus anno ab incarnat(ione) d(omi)ni mo. co. xxxmo. vto mense iulio”). Bovendien plaatst Heinricus de vervaardiging van deze Bijbel in de bredere chronologie middels de *contemporality regnorum* of de praktijk om parallellen te trekken tussen wereldse gebeurtenissen en de vorsten tijdens wier regering deze feiten plaatsvonden. Hij vermeldt en dateert de ambtsperiodes van de belangrijkste kerkelijke gezagsdragers waarvan het klooster van Bonne-Espérance afhing: de paus, de aartsbisschop van Reims, de bisschop van Kamerijk en de eerste eigen abt, Odo (1129–1159). Verder specificceert hij de regeringen van de

◆ Initiaal H door hand A aan het begin van het boek Exodus (vol. 1, f. 29v)

◆ Initiaal E door hand B aan het begin van het boek Jona (vol. 2, f. 166r)

vertegenwoordigers van het wereldlijk gezag die zeggenschap hadden over het klooster, zoals de keizer van het Heilig Roomse Rijk en de graaf van Henegouwen. Het colofon bevat ook nog beschrijvingen van ingenieuze bestraffingen voor zij die het handschrift zouden durven te beschadigen, evenals beloftes van beloning voor zij die het met zorg bewaren. Het colofon sluit af met een lang verzoek aan de lezers van deze Vulgaat om broeder Heinricus te memoreren en voor hem te bidden op de gedenkdag van zijn afsterven (“pro me orare [...] obitus mei die(m) anniuersariu(m)”).

In tegenstelling tot de andere Bijbelhandschriften die tijdens de twaalfde eeuw voor premonstratenzer kloosters vervaardigd werden, is de Bijbel van Bonne-Espérance niet versierd met volbladminiaturen, maar wel met geschilderde initialen aan het begin van de belangrijkste onderdelen van de tekst. Vierenveertig dergelijke initialen die zich in de twee delen van de Bijbel bevinden, werden aan het perkament toevertrouwd door drie verschillende boekverluchters, die we de handen “A”, “B” en “C” noemen. Hand “A” spreidt een

♦ Drie initialen B door hand C aan het begin van Psalm 1 (vol. 2, f. 11v)

voorliefde tentoon voor versierde initialen tegen een kleurrijke achtergrond en voorzien van bladeren. Miniaturist “B” animeert de letters die hij tekent met zoömorfe of menselijke figuren; hij is verantwoordelijk voor de reeks profetenportretten die aan het begin van hun geschriften staan. Het boek Jona bijvoorbeeld wordt voorafgegaan door een schilderachtig tafereel (deel II, f. 166r), waarbij de profeet levend te voorschijn komt uit de open buik van het zeemonster dat hem drie dagen voordien verzwolgen had. Het gebogen geraamte van het zeemonster en het – in die tijd opvallend zeldzame – naakte lichaam van Jona vormen tezamen een ronde letter “E” bij de aanvang van het beginvers van het boek: “Et factum est verbum domini”. De derde kunstenaar, “C”, tekent initialen die krioelen van de ranken, de gestileerde palmladeren en de fleurons. Verstoken van enige kleur lijken ze eerder onafgewerkt, dan dat ze bewust niet werden geschilderd.

De Bijbel van Bonne-Espérance is geen op zichzelf staand handschrift, maar het resultaat van het scriptorium gesticht door abt Odo, dat vooral in de eerste decennia van zijn bestaan bijzonder productief was. Thans kennen we zesenvestig handschriften die in Bonne-Espérance tijdens de twaalfde en de vroege dertiende eeuw werden gekopieerd, en, wat enkele manuscripten betreft, er ook werden verlucht. Verschillende van deze zeer waardevolle codices zijn vermeldenswaard: twee handschriften met telkens Flavius Josephus’ *Antiquitates Iudaeae* en *De Bello Iudaico*, die respectievelijk in de John Rylands Library in Manchester (ms. 40) en in de universiteitsbibliotheek van Bergen (ms. 333/352) berusten; decretalen toegeschreven aan Pseudo-Isidorus van Sevilla (KBR, ms. II 2532); een

verzameling van *Epistulae* geschreven door Sint-Augustinus (KBR, ms. II 2526); en een compendium met werk van Filip van Harvenge (KBR, ms. II 1158). Deze werken kenmerken zich alle door een gelijkaardig esthetisch opzet: zij zijn voorzien van versierde initialen tegen een effen of kleurrijke achtergrond en verlucht met gebladerde en zoömorfe – dit zijn op dieren gelijkende – figuren, verwant met deze getekend in de Bijbel van Bonne-Espérance. Sommige van de later ontstane boeken zijn bijkomend versierd met geschilderde en vergulde, gehistorieerde initialen.

Zijn vroege vervaardiging plaatst de Bijbel van Bonne-Espérance aan het prille begin van een reeks van rijk verluchte codices, die tijdens de twaalfde eeuw in het bisdom Luik en de belendende territoria werden geschreven. Kostbare handschriften, met verwantschap inzake beeldprogramma, stijl en tekstkeuze, zoals onder andere de Parkbijbel, de Bijbel van Floreffé (Londen, British Library, ms. 17737-17738) en het Evangeliarium van Averbode (Luik, ULiège Bibliothèque, ms. 363), getuigen van een vergelijkbare oorsprong, aangezien ze lijken te zijn vervaardigd voor norbertijnse kloosters.

Literatuur: Cahn 1982; Smeyers 1998; Tondreau 1968; Tondreau 1973.

Colofon

Publicatie

Redactie

Janick Appelmans, Herman Janssens en Stefan Van Lani

Vertaling naar Nederlands

Janick Appelmans en Herman Janssens

Beeldredactie

Janick Appelmans en Stefan Van Lani m.m.v.
Penny Peeters en Candice Van Heghe

Eindredactie

Janick Appelmans en Herman Janssens m.m.v.
Jan Klinckaert en Nadine Van Isveldt

Vormgeving

Studio Zwam

De redactie dankt Ivo Billiaert O.Praem. (archivaris Abdij Postel), Mechtild Brand O.Praem. (suppriorin Priorij Sint-Catharinadal), Jan Caluwaerts (FamilyResearch Belgium), Katrien Deckers (architect monumentenzorg Stad Leuven), Jeroen De Cuyper O.Praem. (abt Abdij Tongerlo), Bart Demuyt (Alamire Foundation), dr. Ann Kelders (adjunct-conservator handschriftenkabinet Koninklijke Bibliotheek Brussel), dr. Bart Minnen (hoofdredacteur Hagok), dr. Filip Noël O.Praem. (uitgever Uitgeverij Averbode), dr. Jaak Peersman (klassiek filoloog Ninove), Klaartje Proesmans (Alamire Foundation), Kees van Heijst O.Praem. (archivaris Abdij Tongerlo), Christine Vanthillo (vrijwilliger Abdij Park) en Luc Vints (afdelingshoofd creatie, communicatie en participatie KADOC).

Deze publicatie is verschenen naar aanleiding van de tentoonstelling *Als de bliksem. 900 jaar norbertijnen en norbertinessen*, georganiseerd in de Abdij van Park door PARCUM.

Tentoonstelling

Curator

Stefan Van Lani

Scenografie en uitvoering

Bailleul Ontwerpbureau en Atento

Opbouw

Atento

Tentoonstellingsteam PARCUM

Julie Aerts, Wouter Jaspers, Liesbet Kusters, Penny Peeters, Candice Van Heghe en Loes Verschuren

De tentoonstellingsploeg van PARCUM dankt Geert Elshout (adviseur Departement Cultuur, Jeugd, Media / Afdeling Waarborgen en beheren), Hans Feys (adviseur cultuurgoederen, Departement Cultuur, Jeugd, Media / Afdeling Waarborgen en beheren) en alle medewerkers en vrijwilligers van PARCUM en van de Erfgoedsite van Abdij van Park.

PARCUM

